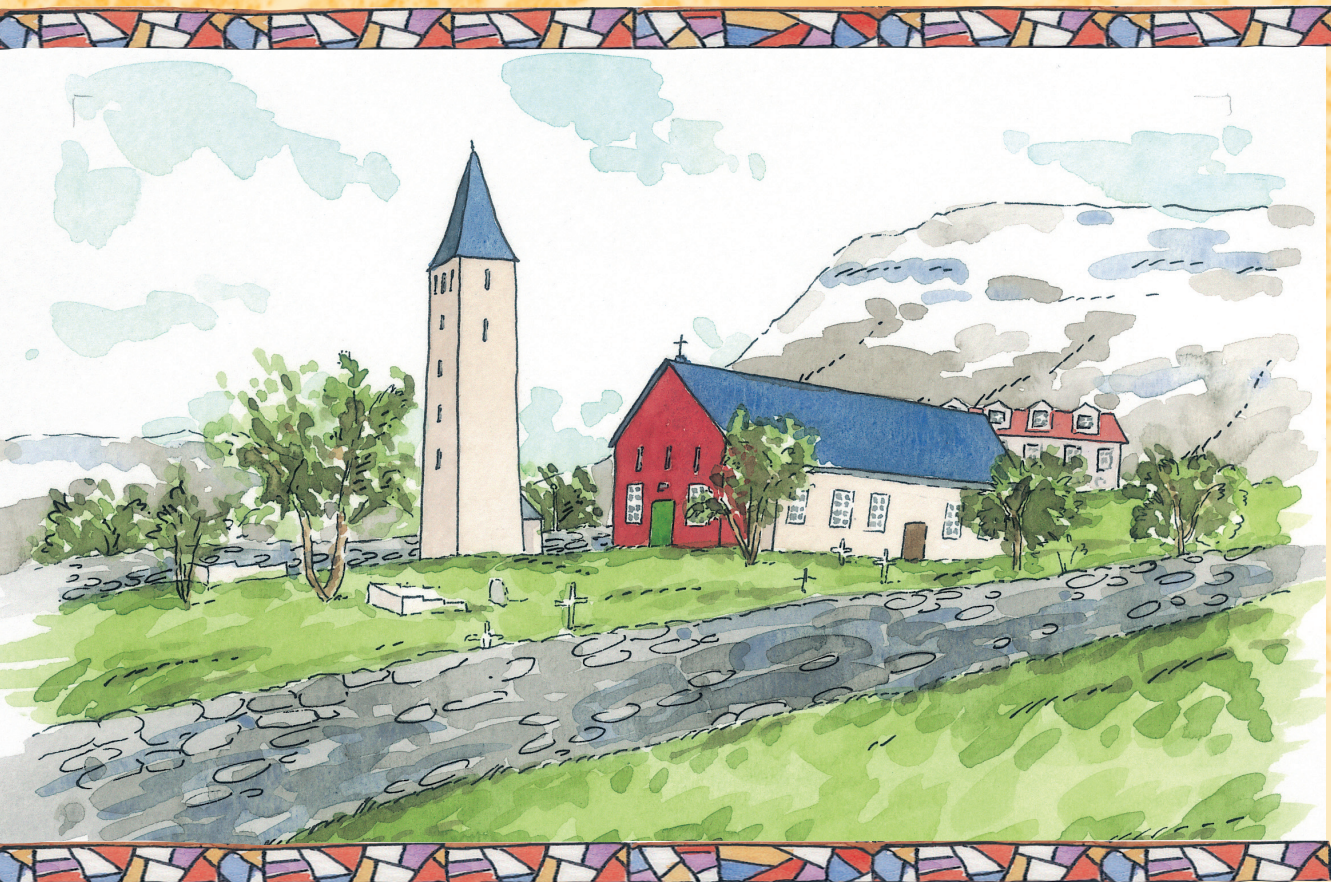

Merkir sögustaðir

Hólar

TIL NEMANDA

Þessi bók er eign skólans þíns og þú hefur hana að láni. Bækur eru dýrar og því mikilvægt að farið sé vel með þær. Gættu þess vel að skrifa ekki í þessa bók.

			Bók nr.	
			Tekin í notkun	
Skóli				
Nemandi/bekkur	Útlán: dags.	Ástand	Skil: dags.	Ástand

- 1) Nafn nemanda skal greinilega skrifað í línurnar hér að ofan.
- 2) Ástandi bókar við útlán og skil skal lýst þannig:
N: ný bók, G: gott, S: sæmilegt, L: lélegt.

MERKIR *SÖGUSTAÐIR*

Hólar

Höfundur Hrunn Hlökkversdóttir

EFNISYFIRLIT

<i>Formáli</i> – Biskupar fyrr og síðar	3
<i>Kirkjur á Íslandi</i>	4
<i>Kristnitakan</i> – Mikilvægir þættir í sögu kristni á Íslandi ..	5
<i>Jón Ögmundsson</i> (1052–1121)	6
<i>Guðmundur Arason</i> (1161–1237)	8
<i>Síðaskiptin</i> – Mikilvægir þættir í sögu kristni á Íslandi	11
<i>Jón Arason</i> (1484–1550)	12
<i>Guðbrandur Þorláksson</i> (1542–1627)	15
<i>Saga Hóla í 900 ár</i>	17
<i>Kennsluhugmyndir</i>	19
<i>Ítarefni og heimildir</i>	24

MERKIR SÖGUSTADIR

Hólar

ISBN: 9979-0-1047-9

© 2006 Hrund Hlöðversdóttir

© 2006 teikningar: Íris Auður Jónsdóttir

Ritstjórar: Ellen Klara Eyjólfsdóttir og Ingólfur Steinsson

Þakkar fyrir yfirlestur og ráðgjöf: Guðlaug Björgvinsdóttir, Helgi Skúli Kjartansson, herra Karl Sigurbjörnsson, séra Kristján Valur Ingólfsson

1. útgáfa 2006

Rafræn útgáfa 2019

Menntamálastofnun

Kópavogi

Öll réttindi áskilin

Umbrot og útlit: Námsgagnastofnun

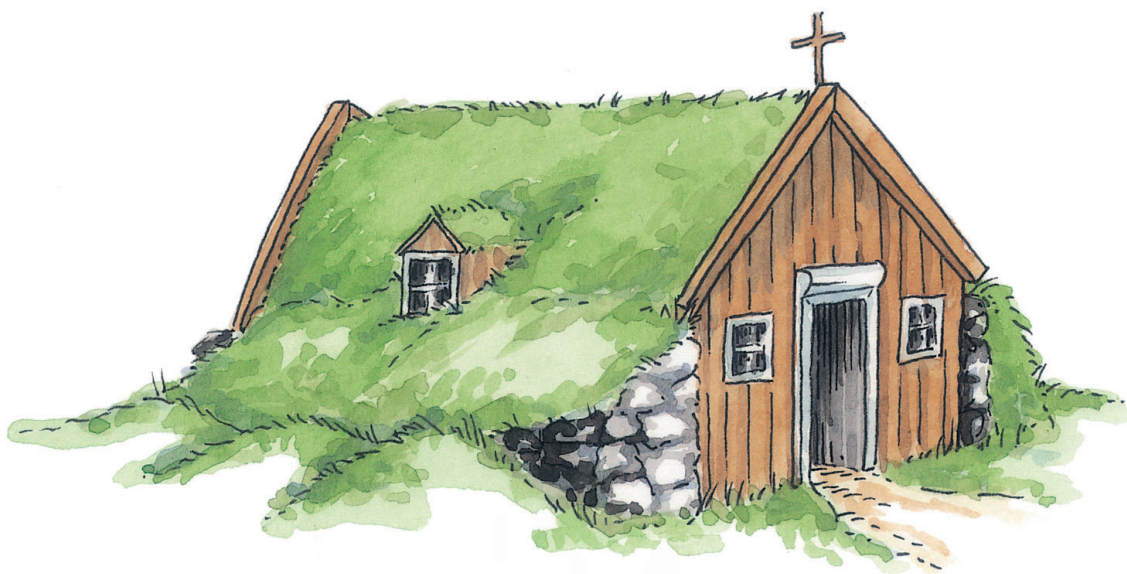
Prentvinnsla: Litróf ehf.

Formáli – Biskupar fyrr og síðar

Við lifum á öld hraða og samskipti á milli landa taka augnablik. Okkur finnst erfitt að ímynda okkur hvernig Ísland leit út fyrir 1000 árum eða hvað fólk hugsaði og gerði á þeim tíma. Biskupssetur var stofnað í Skálholti fyrir 950 árum og á Hólum í Hjaltadal fyrir 900 árum. Á þessum stöðum áttu biskupar heima en þeir eru æðstu menn kirkjunnar. Mikil starfsemi var í kringum biskupssetrin og urðu þau miðpunktur sinnar sveitar og helstu staðir landsins. Venjulegt fólk á Íslandi ferðaðist ekki um heiminn eða talaði erlend tungumál á þeim tíma. Það hafði eiginlega engin samskipti við fólk í öðrum löndum og vissi lítið um það sem var að gerast í heiminum.

En fólkið átti sína trú og flestir voru trúræknir. Það sýna hinar mörgu kirkjur og bænhús sem risu fljótlega eftir að kristin trú var lögtekin. Biskuparnir voru lærðir menn. Þeir höfðu gengið í skóla á Íslandi og sumir einnig í útlöndum. Þeir þekktu og höfðu samband við háttsetta menn í öðrum löndum eins og í Noregi, Danmörku og Þýskalandi, að ógleymdu ríki páfans í Róm. Á setrum biskupanna urðu til fyrstu skólarnir á Íslandi. Þar lærðu menn að verða prestar. Á þessum 950 árum voru ekki alltaf glæstir tímar á Íslandi. Yfir landið gengu harðindi, sjúkdómar, jarðskjálftar og eldgos. Þjóðinni fækkaði oft mikið í þessum hörmungum. En Íslendingar risu upp eftir erfiðleikana eins og stráin sem reisa sig aftur eftir að storm lægir.

Í þessari bók um Hóla er saga staðarins rakin í stuttu máli og einnig saga nokkurra biskupa. Önnur bók um biskupssetrið í Skálholti er skrifuð á sama tíma. Bækurnar tvær fjalla á sama hátt um biskupa og sögu þessara tveggja merkisstaða. Þær eru ætlaðar nemendum á miðstigi grunnskólans svo og öðrum áhugasömum lesendum. Bækurnar eru unnar í samstarfi Námsgagnastofnunar og Biskupsstofu og skrifaðar í tilefni þeirra tímamóta sem nefnd eru hér framar.

Kirkjur á Íslandi

Saga kirkjubygginga á Íslandi er merkileg. Þær fyrstu voru timburkirkjur í ýmsum stærðum. Talið er að sumar þeirra hafi verið fluttar nánast tilbúnar frá Noregi. Dómkirkjurnar sem reistar voru í Skálholti og á Hólum á miðöldum voru mjög stórar, miklu stærri en flestar kirkjur á Íslandi í dag. Þær voru gerðar úr timbri, klæddar að innan með fallegum klæðum og vel útbúnar listmunum. Því miður stóðu þær ekki allar lengi. Sumar urðu eldi að bráð, aðrar fuku í stormum, enn aðrar voru rifnar og viðurinn seldur. Þannig fór um síðustu kirkjuna í Skálholti á undan þeirri sem nú stendur. Þó voru dæmi þess að kirkja stæði í 200 ár. Á miðöldum var farið að nota torf og grjót með timbrinu og voru flestar kirkjur byggðar þannig á 18. öldinni. Kirkjurnar minnkuðu með tímanum. Þá kostaði ekki eins mikið að reisa þær, halda þeim við og kynda. Á 19. öld var aftur farið að byggja timburkirkjur og síðan einstaka kirkjur úr steini. Frá upphafi hafa verið reistar tólf kirkjur í Skálholti og sjö á Hólum. Kirkjurnar sem standa þar nú eru báðar glæsileg tákn þessara merku staða.

Kristnitakan – Mikilvægir þættir í sögu kristni á Íslandi

Fyrstu landnemarnir komu til Íslands á 9. öld. Flestir voru heiðnir sem þýðir að þeir trúðu á marga guði eins og Óðin, Þór, Njörð og Freyju. Guðirnir voru kallaðir æsir og menn trúðu að þeir ættu heima í Ásgarði. Þess vegna heitir þessi norræna trú ásatrú. Ásatrúnni fylgdu siðir, ólíkir því sem við þekkjum, eins og t.d. blót. Nokkrir landnemar voru kristnir og því hafa alltaf búið kristnir menn á sumum svæðum landsins. Þegar árið 1000 nálgadist er hins vegar talið að flestir landsmenn hafi verið heiðnir. Tveir íslenskir höfðingjar, Hjalti Skeggjason og Gissur hvíti, dvöldu í Noregi árið fyrir kristnitökuna. Ólafur Tryggvason Noregskonungur sendi þá til Þingvalla árið 1000 til að reyna að fá landsmenn til að taka kristna trú. Þeir fluttu málið á þingi og þar urðu kristnir menn og heiðnir svo ósáttir að stefndi í stríð þeirra í milli. Einn maður fékk þá það hlutverk að leysa deiluna. Hann var heiðinn, hét Þorgeir og var Ljósvetningagoði. Þorgeir lagðist undir feld til að hugsa málið og lá þar allan þann dag og nóttina eftir. Um morguninn flutti hann ræðu sína á Lögbergi. Þar sagði Þorgeir að best væri að í landinu væru ein lög og ein trú. Annars yrði bara ófriður. Þarna var ákveðið að Íslendingar skyldu verða kristnir og taka skírni.

Tímaklukka er hlutur sem við skulum ímynda okkur að við höfum í höndunum. Við stillum klukkuna á árið 1116 og hittum fyrsta biskupinn á Hólum í Hjaltadal, Jón Ögmundsson. Við göngum inn í stóran tréskála sem er fyrsta skólahús að Hólum og fyrsta skólabyggingin sem vitað er til að hafi verið reist á Íslandi. Jón biskup gengur á móti okkur hátíðlegur í fasi. Hann er virðulegur maður og það er greinilegt að hann er vanur að taka á móti gestum.

„Verið þið velkomin að Hólum,“ segir Jón. „Hingað eru allir velkomnir, ríkir jafnt sem fátækir. Allir eru jafnir fyrir augliti Drottins. Ég hef verið farsæll í mínu starfi sem biskup. Hér á Hólum er gott að vera og hér höfum við byggt upp gott starf. Við höfum skóla sem menntar presta og hér höfum við reist kirkju og skólabyggingu.“

Jón Ögmundsson

Fyrsti biskupinn á Íslandi, Ísleifur Gissurarson, kenndi mörgum Íslendingum. Einn af nemendum hans var Jón Ögmundsson frá Breiðabólstað í Fljótshlíð. Gissur, sonur Ísleifs, tók við biskupsstólnum í Skálholti eftir föður sinn. Hann lét setja lög um skatt sem kallaður var tíund. Með þeim var ákveðið að Íslendingar sem áttu eignir greiddu á hverju ári hluta af eignum sínum til kirkjunar. Peningarnir voru síðan notaðir til að borga prestum og biskupi laun, sjá um viðhald kirkna, reka prestaskóla og hjálpa fátæku fólki í landinu.

Norðlendingum fannst of langt að sækja suður í Skálholt og vildu fá biskup fyrir Norðurland. Það varð úr að biskupsstóll var settur að Hólum í Hjaltadal og fyrsti biskupinn var valinn Jón Ögmundsson. Jón ferðaðist til Rómar á fund páfa sem er æðsti yfirmaður kaþólsku kirkjunnar. Síðan fór hann til Danmerkur en í borginni Lundi var hann vígður árið 1106.

Fljótlega eftir að hann tók við embætti lét hann reisa veglega dómkirkju úr timbri á Hólum. Sú kirkja stóð í 200 ár. Hann stofnaði skóla og reisti fyrsta skólahús sem getið er um á Íslandi.

Þó að liðin væru rúm hundrað ár frá kristnitöku Íslendinga þótti Jóni of sterk áhrif frá fornum trúarbrögðum. Eitt af því sem hann gerði var að breyta heitum vikudaganna. Þá urðu til þriðjudagur, miðvikudagur, fimmtudagur og föstudagur. Þeir hétu áður Týsdagur, Óðinsdagur, Þórsdagur og frjádagur. Heiti hinna vikudaganna héldust og eru enn óbreytt. Jón biskup lagði til að klaustur yrði stofnað og var það fyrsta klaustrið á Íslandi. Það var reist að Þingeyrum. Jón Ögmundsson biskup var rausnarlegur maður. Hann vildi að hver íbúi biskupsdæmisins kæmi að minnsta kosti einu sinni á ári að Hólum. Flesta daga var mjög gestkvæmt hjá honum. Hann hjálpaði þeim sem minna máttu sín í samfélaginu og fólk leitaði til hans eftir aðstoð. Eftir að hann dó var hann gerður að dýrlingi á Norðurlandi og kallaður Jón helgi.

SAMANTEKT

Jón Ögmundsson var ákveðinn maður og staðfastur. Hann vildi að fólk lifði eftir boði Guðs og átti það til að refsa þeim sem það ekki gerðu. Hann reisti fyrstu dómkirkjuna á Hólum og fyrstu skólabyggingu á Íslandi. Jón biskup beitti sér fyrir því að minnka áhrif frá fornum trúarbrögðum meðal annars með því að breyta um heiti vikudaganna. Hann var góður maður og hjálpaði fátækum. Fyrsti biskup Norðlendinga hafði mikil áhrif á þá biskupa sem á eftir komu.

TIL UMRÆÐU

- Ræðið heiti vikudaganna. Hvað þýða dagaheitin? En gömlu heitin – af hverju haldið þið að Jón biskup hafi viljað breyta þeim?
- Í klaustum hefur oft farið fram mikið og merkilegt starf. Vitið þið um einhverja vinnu sem hefur verið unnin í klaustum?
- Hvað er dýrlingur? Hverjir gátu orðið dýrlingar samkvæmt kaþólskri trú?

Með tímaklukkunni okkar skjótumst við rúm hundrað ár fram í tímann frá Jóni Ögmundssyni og hittum fyrir biskupinn Guðmund Arason sem kallaður er góði. Árið er 1223. Það er föstudagur og Guðmundur biskup er á leiðinni upp í Gvendarskál fyrir ofan bæinn á Hólum.

Þangað fer hann alla föstudaga til að biðjast fyrir við stóran stein sem er kallaður Gvendaraltari. Hann kemur á móti okkur klæddur síðum kuflum en við tökum eftir að hann er berfættur.

„Á föstudögum er ég vanur að ganga hér upp í fjall til að hugleiða og biðjast fyrir,” útskýrir Guðmundur biskup. „Þá föstudaga sem ég er hérna á Hólum fer ég af stað hvernig sem viðrar. Annars er ég mikið á flakki um sveitir landsins. Þar hitti ég fólk og fræði það um Guðs einkason og Maríu guðsmóður. En hér að Hólum dvel ég meðan friðurinn helst í sveitinni.”

Guðmundur Arason

Um aldamótin 1200 var ungur prestur starfandi í Skagafirði sem hét Guðmundur Arason. Hann hafði orð á sér fyrir góðmennsku og sumir töldu að í nálægð hans gætu gerst kraftaverk. Á þessum tíma var höfðingi í Skagafirði sem hét Kolbeinn Tumason. Þegar kom að því að Norðlendingar þurftu nýjan biskup, vildi Kolbeinn að Guðmundur yrði fyrir valinu. Það varð úr að Guðmundur Arason var kosinn biskup og tók biskupsvígslu í Niðarósdómkirkju í Noregi 1203. Þegar Guðmundur tók við biskupsstarfinu lýsti hann því yfir að enginn ætti að svelta í biskupsdæminu og allir sem kæmu að Hólum ættu að fá tvær máltíðir á dag.

Fljótlega kom í ljós að Guðmundur ætlaði ekki að halda friðinn við höfðingjana með því að gera eins og þeim þóknaðist heldur hélt fram sjálfstæði kirkjunnar. Hann vildi að biskuparnir réðu yfir kirkjum landsins. Guðmund skorti hvorki skap né dirfsku. Hann barðist fyrir því sem hann áleit vera rétt þótt hann vissi að það myndi skapa deilur. Kolbeinn Tumason varð fljótt óánægður með nýja biskupinn. Hann var ósáttur við eyðslusemi Guðmundar, fannst óþarfi að vera að gefa fátækum mat alla daga. Þeir voru einnig ósammála um hvernig dæma skyldi í málum presta. Guðmundur vildi að biskupar og prestar dæmdu í þeirra málum en Kolbeinn að prestar yrðu dæmdir af dómstólum eins og aðrir menn. Kolbeinn fór eftir landslögum en Guðmundur eftir lögum kirkjunnar.

Um þetta urðu margra ára deilur og stundum átök. Kolbeinn beitti valdi, handtók og dæmdi presta en biskup bannfærði Kolbein og menn hans á móti. Þeir máttu þá ekki stíga fæti sínum inn í kirkjur og fengu enga kirkjulega þjónustu. Því var trúað að bannfærður maður kæmist ekki inn í himnaríki eftir dauðann. Deilum biskups og Kolbeins lauk með dauða Kolbeins eftir að hann hafði fengið stein í höfuðið í einum bardaganum. Guðmundur náði þó að létta af honum bannfæringunni áður en Kolbeinn gaf upp öndina. En kvöldið fyrir lokabardagann gat Kolbeinn ekki heyrt í klukkum kirkjunnar á Hólum er þeim var hringt. Taldi hann að Guð hefði þannig viljað refsa sér fyrir árás á biskupssetrið.

Einn fallegasti sálmur okkar Íslendinga, *Heyr, himna smiður*, er talinn vera eftir Kolbein Tumason. Í honum biður hann Guð fyrirgefningar skömmu fyrir dauða sinn.

Guðmundur átti alla sína biskupstíð í deilum við völduga höfðingja því fleiri komu á eftir Kolbeini. Þess vegna hraktist hann oft frá Hólum og var á flakki um landið. Það má segja að þessar hrakfarir hans hafi veikt kirkjuna en um leið styrkt trúarlíf Íslendinga. Alls staðar var biskupi vel tekið og fólk safnaðist um hann hvert sem hann fór enda var hann talinn helgur maður. Guðmundur blessaði vatnsból víða um landið og var talið að vatnið yrði heilsusamlegra á eftir. Á mörgum stöðum má enn finna Gvendarbrunna. Hann blessaði einnig kletta og björg.

Í þjóðsögu einni segir frá því þegar Guðmundur góði blessaði Drangey á Skagafirði. Þegar hann var langt kominn með verkið og hékk í reipi þar í bjarginu kom grá og loðin loppa út úr bjarginu með sveðju mikla og fór að sarga sundur reipið. Um leið heyrði hann rödd sem sagði: „Vígðu nú ekki meira, Gvendur biskup, einhvers staðar verða vondir að vera.“ Lét biskup þá hífa sig upp og sagðist ekki mundu vígja meira í Drangey. Kafli sá er hann skildi eftir er óvígður enn í dag og heitir Heiðnaberg. Þar er sagður mestur fugl í Drangeyjarbjargi.

Guðmundur hlaut viðurnefnið góði. Það merkir helgur maður. Því var trúað að helgur maður gæti gert kraftaverk eða að þau gerðust í hans nafni. Guðmundur var orðinn gamall og hálfblindur þegar hann hætti að flakka um sveitir landsins og fékk frið heima á Hólum.

SAMANTEKT

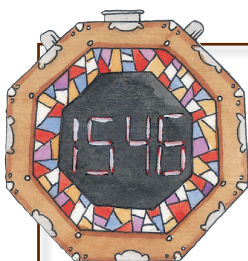
Guðmundur góði Arason var óvenjulegur maður. Hann var ljúfur og góður og hafði til að bera mikla mildi og mýkt. Hann vildi ekki sjá neinn þjást og var mikið úti á meðal fólksins í sveitinni. Hin hliðin á Guðmundi var hinn staðfasti biskup sem fór eftir sinni sannfæringu og lét ekki undan þó að hann væri hrakinn frá heimkynnum sínum aftur og aftur. Hann var fyrst og síðast trúboði sem sagði fólki frá Maríu Guðsmóður og Jesú Kristi. Á ferðum sínum vígði hann brunna og björg, líknaði sjúkum og hjálpaði fátækum.

- Ræðið um deilur Guðmundar biskups við Kolbein Tumason. Skoðið og setjið fram sjónarmið hvors fyrir sig. Hvað vildi Kolbeinn að Guðmundur biskup gerði? Hvað vildi Guðmundur biskup?
- Hvað fólst í bannfæringu? Hvernig haldið þið að bannfærðum manni hafi liðið?
- Ræðið orðatiltækið, *einvers staðar verða vondir að vera* og tengingu þess við Guðmund biskup góða.

Síðaskiptin – Mikilvægir þættir í sögu kristni á Íslandi

Marteinn Lúther var guðfræðingur og munkur í Þýskalandi í byrjun 16. aldar. Á þeim tíma stundaði kaþólska kirkjan sölu á aflátsbréfum. Menn gátu þá fengið fyrirgefningu á syndum sínum með því að greiða til kirkjunnar ákveðna upphæð. Þessu mótmælti Lúther. Hann vildi einnig gefa fólki tækifæri til að lesa eða hlusta á guðsorð úr Biblíunni á sínu móðurmáli. Með gagnrýni sinni ætlaði Lúther að bæta kaþólsku kirkjuna en hann fékk mjög hörð viðbrögð og mótmæli hans urðu að sérstakri stefnu innan kirkjunnar sem kölluð er lútherstrú. Lútherska kirkjan varð kirkjudeild utan kaþólsku kirkjunnar.

Nokkrir Íslendingar höfðu kynnst kenningum Lúthers við nám sitt í Þýskalandi. Tveir þeirra, Oddur Gottskálksson og Gissur Einarsson, settust að í Skálholti eftir námið. Oddur laumaðist til að þýða *Nýja testamentið* á íslensku og sat við það úti í fjósi. Hann vildi ekki að fólk frétti það því margir voru á móti þessum nýju kenningum. Þýðing Odds var prentuð í Danmörku og er elsta bók sem til er prentuð á íslensku. Gissur Einarsson varð fyrsti biskupinn á Íslandi til að taka upp lútherska kirkjusiði en árið 1541 kom tilskipun um það frá konungi. Henni var fylgt eftir með herliði en það var í fyrsta skipti sem Danakonungur sendi her til Íslands. Á prestastefnu á Þingvöllum var samþykkt að fylgja kenningum Lúthers. Þessar breytingar eru kallaðar síðaskipti eða siðbót. Lútherstrú var fyrst tekin upp í Skálholtsbiskupsdæmi. Tíu árum seinna féllust Norðlendingar einnig á lútherska kirkjusiði. Þjóðkirkjan á Íslandi hefur starfað eftir stefnu lúthersku kirkjunnar allar götur síðan. Í dag starfa kaþólska kirkjan og hin lútherska hlið við hlið í samfélaginu þó að ekki séu öll trúaratriði túlkuð á sama hátt hjá þessum tveimur kirkjudeildum.

Nú stillum við tímaklukkuna okkar á árið 1546. Á Íslandi hafði verið samþykkt að taka upp lútherska kirkjusiði fimm árum áður. Við ætlum að hitta Jón Arason, biskupinn á Hólum, en hann neitar staðfastlega að breyta kirkjusiðum sínum.

„Hingað til hefur kirkjan verið farsæl,” segir Jón. „En þessar nýjungar sem þeir vilja innleiða eru ekki réttar að mínu mati. Þær eru bara til að rugla fólk í ríminu. Ég veit ekki betur en kirkjan okkar á Íslandi hafi gert sitt gagn og gagnast sínu fólki ágætlega hingað til. Okkur líður vel hér fyrir norðan með siðina eins og þeir eru. Aftur á móti eru nýjungar eins og prentlistin sem eru blessaðar af Drottni sjálfum og til þess gerðar að njóta þeirra. Meðan ég stend uppréttur verður kirkjusiðum ekki breytt hér að Hólum.”

Jón Arason

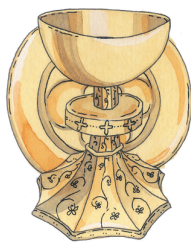
Ráðsmaður á Hólum til margra ára var kosinn biskup Norðlendinga árið 1524. Hann naut strax mikillar virðingar og valda og var höfðingi sinna manna á Norðurlandi. Fyrir utan að vera góður höfðingi og biskup var hann einnig gott skáld. Jón biskup kom upp prentsmiðju og gaf út guðs-orðabækur.

Á prestastefnu á Þingvöllum hafði verið ákveðið að taka upp lútherska kirkjusiði en Jón Arason var á móti því. Hann neitaði að breyta sínum kirkjusiðum og Norðlendingar stóðu með honum.

Í tíu ár sat Jón Arason biskup að Hólum og hélt í kaþólska siði á meðan lútherskir ríktu í Skálholti undir stjórn Gissurar Einarssonar biskups. Eftir að Gissur dó vildi Jón Arason hafa áhrif á hvaða biskup tæki við í Skálholti. Tveir menn komu til greina fyrir biskupskjörið, annar kaþólskur og hinn lútherskur. Þegar lútherskur biskup var vígður til starfsins fór Jón með lið sitt til Skálholts og handtók nýja biskupinn. Hann var hafður í haldi að Hólum í heilt ár. Konungur lýsti Jón útlægan, sem þýddi að hann mátti ekki starfa og búa meðal þjóðarinnar, og skipaði að það ætti að handtaka hann.

Jón Arason fór með syni sína tvo, Ara og Björn, að bænum Sauðafelli en þann stað þóttist Ari biskupssonur eiga með réttu. Þar settust þeir feðgarnir að og Jón Arason bjó sig undir bardaga með syni sína tvo fremsta í flokki. Menn Danakonungs réðust á þá og eftir stuttan bardaga hörfaði Jón og hans lið. Að lokum leitaði Jón og synir hans skjóls í kirkjunni að Sauðafelli en þar voru þeir feðgar handteknir. Farið var með þá til Skálholts og var ætlunin að láta dæma í þeirra máli á Alþingi sumarið eftir. En menn í Skálholti voru hræddir um að Norðlendingar kæmu eftir þeim til að frelsa biskup sinn úr þrúundinni. Jón Arason orti vísu um þessar mundir:

*Vondslega hefur oss veröldin blekkt,
villt og tælt svo nógu frekt,
ef ég skal dæmdur af danskri slekt
og deyja svo fyrir kóngsins mekt.*

Það varð úr að Jón Arason, Björn og Ari Jónssynir voru hálshöggðir án dóms og laga í Skálholti 7. nóvember árið 1550. Dauði Jóns biskups var mikið áfall fyrir Norðlendinga og hefndu þeir hans síðar. Þeir sóttu lík feðganna og jarðsettu þá á Hólum. Þjóðsagan segir að stærsta klukkan í Hóladómkirkju, sem nefnd var Líkaböng, hafi farið að hringja af sjálfu

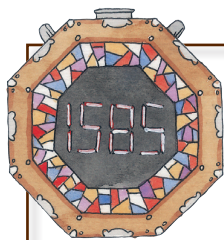
sér þegar sást til líkfylgdarinnar, svo kröftuglega að hún hafi að lokum sprungið. Til minningar um Jón Arason var reistur kirkjuturn við Hóladómkirkju árið 1950 þegar 400 ár voru liðin frá dauða hans. Jarðneskar leifar Jóns biskups Arasonar voru þá grafnar upp og jarðsettar í gólfi turnsins.

SAMANTEKT

Jón Arason var staðfastur maður. Hann var mikill höfðingi og hafði sitt heimafolk fyrir norðan með sér. Hann var framsækin og stofnaði prentsmiðju sem var nýjung á Íslandi. Skáld var hann mikið og gott. Hann vildi ekki innleiða nýja kirkjusiði Lúthers og þó að konungur og Alþingi skipuðu svo fyrir gaf hann sig ekki. Jón Arason var síðasti kaþólski biskupinn á Íslandi og á Norðurlöndunum öllum.

TIL UMRÆÐU

- Finnið rök með og á móti því að Jón Arason tæki upp nýja kirkjusiði. Finnst ykkur að hann hefði átt að gefa eftir?
- Ræðið hvenær gott er að standa fast á sínu og hvenær borgar sig að láta undan.

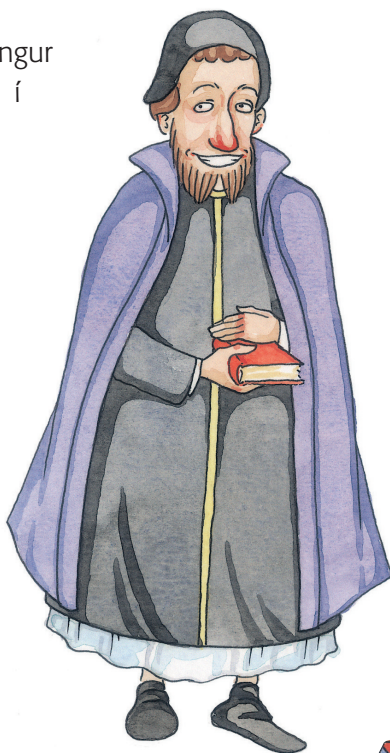

Við stillum tímaklukkuna okkar á árið 1585. Við ætlum að hitta biskupinn á Hólum, Guðbrand Þorláksson. Leið okkar liggur inn í stóra skemmu sem stendur nálægt bænum. Þar inni er verið að prenta bækur með prenttækni sem Jón Arason hafði innleitt. Til móts við okkur gengur hempuklæddur maður, frekar unglegur. Guðbrandur biskup tekur brosandi á móti okkur.

„Verið velkomnir að Hólum, kæru gestir,” segir hann. „Ég kaus að taka á móti ykkur í prentsmiðjunni sem er stolt okkar hér á Hólum. Hér er verið að vinna alla daga að því að prenta guðsorð á íslensku. Við viljum gjarnan að landsmenn geti lesið guðsorð sjálfir en þurfi ekki að treysta eingöngu á misgóðar og oft torskildar predikanir prestanna. Fyrir ári prentuðum við Biblíuna í 500 eintökum á íslensku. Það var mikil vinna og margir hjálpuðust að. Síðan er það skólinn hér á Hólum sem ég vil minnst á. Við höfum útskrifað margan stúdentinn og ég hef hjálpað nokkrum þeirra að komast til náms við Kaupmannahafnarháskóla. Það er gott að búa og starfa hér á Hólum.”

Guðbrandur Þorláksson

Nokkrum árum eftir líflát Jóns Arasonar fór ungur drengur sem nefndist Guðbrandur í nám í Hólaskóla. Hann var þá tíu ára gamall og þótti mikill og efnilegur námsmaður. Seinna fór hann til Kaupmannahafnar í háskóla og lærði þar heimspeki ásamt öðrum fræðigreinum. Hann var á meðal lærðustu manna í stærðfræði og stjörnufræði á sinni tíð. Guðbrandur varð fyrstur Íslendinga til að mæla hnattstöðu Íslands og gera kort af landinu. Þegar heim kom varð hann fyrst skólameistari í Skálholti en síðan á Hólum. Hann var einungis 29 ára gamall þegar hann fór aftur til Danmerkur og tók biskupsvígslu í Kaupmannahöfn árið 1571.

Guðbrandur tók við mörgum erfiðum verkefnum á Hólum. Það var stutt liðið frá siðaskiptum og nýju siðirnir höfðu ekki náð að festast í sessi. En hann var góður stjórnandi og hafði marga duglega aðstoðarmenn sér til hjálpar. Eitt af því fyrsta sem Guðbrandur gerði sem biskup var að endurbæta prentsmiðju Jóns Arasonar og hefjast handa við að prenta bækur. Vitað er um 100 bækur sem prentaðar voru á Hólum í tíð Guðbrands biskups og þar af hafa 79 varðveist til dagsins í dag. Hann skrifaði sjálfur margar bækur og þýddi aðrar. Hann lét prenta bæði sálmaþók og messusöngsbók.

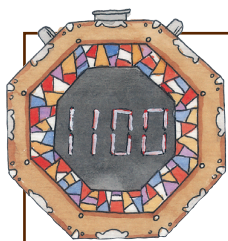
Stærsta verk Guðbrands biskups og það sem hann er þekktastur fyrir er þýðing og útgáfa Biblíunnar á íslenskri tungu. Það var í fyrsta skipti sem Biblían var prentuð í heild sinni á íslensku. Guðbrandur þýddi sjálfur hluta hennar en auk hans hjálpuðust margir að. Þau eintök sem varðveist hafa af *Guðbrandsbiblíu*, eins og hún hefur verið kölluð, eru meðal mestu dýrgripa þjóðarinnar. Guðbrandur biskup Þorláksson gegndi biskupsembætti lengst allra Íslendinga eða í 56 ár.

SAMANTÉKT

Guðbrandur biskup Þorláksson var mikill fræðimaður. Ungur var hann efnilegur námsmaður og hann fékk tækifæri til að mennta sig. Hann var hugsjónamaður sem áttaði sig á mikilvægi prentverksins og vann mikið þrekvirki með því að þýða að hluta og prenta Biblíuna á íslensku. Útgáfa *Guðbrandsbiblíu* er talin vera eitt mesta stórvirki íslenskrar menningarsögu. Guðbrandur biskup var vinsæll af undirmönnum sínum og farsæll í starfi.

TIL UMRÆÐU

- Af hverju er mikilvægt að prenta bækur á íslensku?
- Í kjölfar siðaskiptanna varð mikilvægara að allir lærðu að lesa. Af hverju?
- Ræðið um *Guðbrandsbiblíu*. Af hverju er hún svona merkileg?

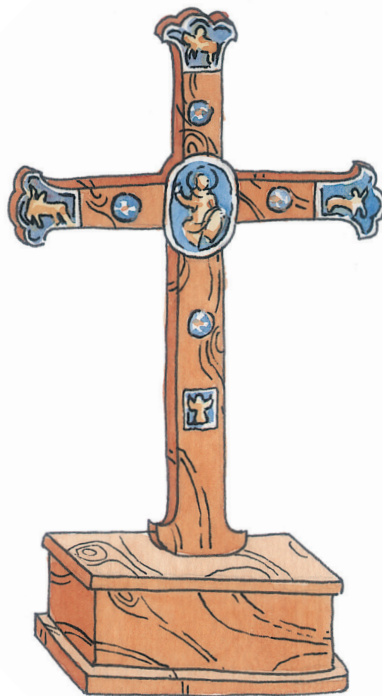
Um miðja elleftu öld var fyrst reist kirkja að Hólum í Hjaltadal. Jörðin var síðan gefin undir biskupssetur Norðurlands um 1100 og fyrsti biskupinn á Hólum var Jón Ögmundsson. Í hans biskupstíð var stofnaður þar prestaskóli sem var kallaður Hólaskóli. Skóli var starfræktur mjög lengi að Hólum og í sjö aldir voru Hólar í Hjaltadal helsta menningarsetur Norðurlands. Veldi biskupsstólsins varð mikið og miklar eignir tilheyrðu staðnum. Á fyrri hluta 16. aldar átti biskupsstóllinn 352 jarðir eða fjórðung af öllum þeim jörðum sem var að finna á Norðurlandi.

Saga Hóla í 900 ár

Alls sátu 36 biskupar á Hólum, 23 tilheyrðu kaþólskum sið en 13 lútherskum. Veldi Hóla fór að hnigna í lok 17. aldar og fyrir því lágu ýmsar ástæður. Danski konungurinn varð einvaldur hér á landi og völd biskupa minnkuðu. Fólk á Íslandi var fátækt og fjárhagur Hólastóls ekki nógu sterkur til að halda starfseminni gangandi. Samt sem áður var reist ný kirkja að Hólum og vígð árið 1763. Ekki var smíði hennar þó alveg lokið þar sem turn vantaði. Það var sjöunda kirkjan sem reist var síðan biskupsstóllinn var stofnaður og fyrsta steinkirkjan á Íslandi. Sú kirkja stendur enn og gegnir hlutverki Hóladómkirkju.

Hólastóll var lagður niður í upphafi 19. aldar. Konungurinn ákvað það eftir að biskupsstóllinn hafði verið fluttur suður til Reykjavíkur. Jörðin var seld og var í einkaeign í tæplega hundrað ár. Þá keyptu Skagfirðingar hana og stofnuðu bændaskóla. Biskupsstóllinn var síðan endurreistur og frá árinu 1986 hefur vígslubiskup setið að Hólum. Í tilefni af 400 ára dánarafmæli Jóns Arasonar biskups var turn reistur við Hólakirkju. Í dag er mikil og blómleg starfsemi á Hólum í Hjaltadal. Þar hefur verið starfræktur búnaðarskóli í meira en 100 ár. Hlutverk skólans hefur að sjálfsögðu breyst og þróast og fyrir nokkrum árum varð hann háskóli. Skólinn hefur nú fengið aftur hið upphaflega nafn sitt og kallast Hólaskóli. Vígslubiskup situr á Hólum og er hann staðgengill og aðstoðarmaður biskups Íslands og gegnir þeim biskupsstörfum sem biskup Íslands felur honum.

Kennsluhugmyndir

Eftir lestur bókarinnar gæti verið gaman að vinna verkefni tengd sögu Hóla eða kristni í landinu. Hér fylgja kennsluhugmyndir sem hægt er að nýta sér í þeirri vinnu.

Sálmar og ritun smásögu

Í kaflanum um Guðmund Arason er minnst á sálminn, *Heyr himna smiður* eftir Kolbein Tumason. Hann má finna í sálmaþókum. Hægt er að lesa sálminn með nemendum og einnig hlusta á hann sunginn við lag Þorkels Sigurbjörnssonar. Upptöku af söng Hamrahlíðarkórsins er að finna á disknum *Trúartónar* sem kom út hjá Námsgagnastofnun 1999. Einnig væri ágætt efni í smásögu að skrifa sögu manns sem liggur banalegu og biður um miskunn Guðs. Um huga hans fer eftirsjá eftir einhverju í lífinu, ásamt hamingju og þakklæti.

Heyr, himna smiður, (*himna smiður = sá sem skapaði himininn, skaparinn*)
hvers skáldið biður,
komi mjúk til mín
miskunnin þín.
Því heit eg á þig,
þú hefur skaptan mig, (*skaptan = skapað*)
eg er þrællinn þinn,
þú ert Drottinn minn.

Hér er fyrst að athuga að skáldið talar um Guð föður og soninn Jesú Krist í einu. Jesús er Guð. Enginn munur er á föður og syni. Þetta passar vel inn í hugmyndaheim trúarinnar á þeim tíma sem sálmurinn er saminn.

Guð, heit eg á þig,
að græðir mig, (*ég heiti á þig um lækningu*)
minnst mildingur, mín (*minnstu mín konungur minn*)
mest þurfum þín. (*ég þarf mest á þér að halda*)
Ryð þú, röðla gramur, (*röðla gramur er Jesús Kristur, konungur sólarinnar*)
ríklyndur og framur, (*ríklyndur = veglyndur, framur = framúrskarandi eða frábær*)
hölds hverri sorg
úr hjartaborg.

Skáldið heitir á Drottin að lækna sig og biður Jesú Krist að hreinsa burt allar áhyggjur úr hjartanu.

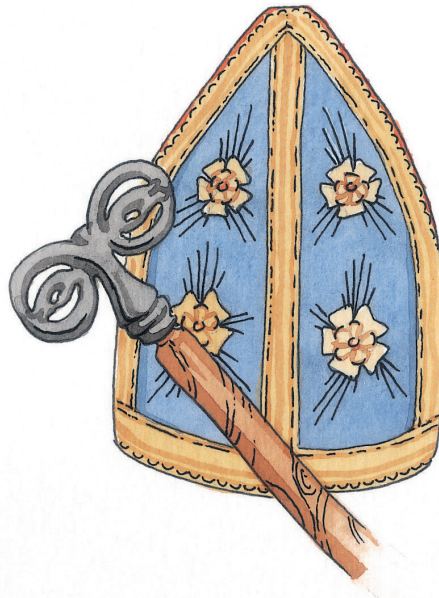
Gæt, mildingur, mín,
mest þurfum þín
helst hverja stund
á hölda grund.

*(gæt mín, konungur minn, hverja stund á jörðu)
(ég þarfnast mest þinnar aðstoðar)*

Set, meyjar mögur,
máls efni fögur,
öll er hjálp af þér,
í hjarta mér.

*(hölda grund = mannheimur, jörðin)
(mögur = sonur þ.e. sonur meyjar = Jesús)
(setja málsefnin fögur í hjarta mitt = vekja fagrar hugsanir)
(hjálp mín er öll frá þér)*

Skáldið biður Jesú Krist að gæta sín hverja stund. Að setja fallegar hugsanir í hjarta sitt. Hann þarf á hjálp Drottins að halda.

Kirkjur

Í þessu verkefni eru kirkjubyggingar fyrr og síðar skoðaðar. Nemendum er skipt niður í hópa. Hver hópur vinnur með tiltekna gerð af kirkju, teiknar kirkjuna og skrifar um hana og tímabilið sem hún tilheyrir. Hér á eftir má finna hugmyndir um hópaskiptingar.

1. **Stafkirkjur.** Timburkirkjur sem talið er að hafi verið fluttar inn nánast tilbúnar frá Noregi eftir árið 1000.
2. **Miðaldakirkjur.** Mjög stórar timburkirkjur sem reistar voru t.d. á Hólum og í Skálholti á miðöldum.
3. **Torfkirkjur.** Kirkjur úr torfi og grjóti sem komu á eftir miðaldakirkjunum á Íslandi.
4. **Timburkirkjur** á 19. öld.
5. **Kirkjur hlaðnar úr steini.**
6. **Nútímakirkjur.**

Bent er á bækurnar: *Gengið í guðshús, Kirkja og kirkjuskurð, Skálholt, kirkjur og Um Hóladómkirkju* (sjá kafla um ítarefni). Á Þjóðminjasafni Íslands má sjá líkan af miðaldakirkju. Á heimasíðu Skálholtskirkju (skalholt.is) má sjá grunnfleti á kirkjum. Á leitarvef www.google.is undir myndir má sjá margar myndir af kirkjum ef slegið er inn leitarorðið kirkja.

Þjóðminjasafn Íslands

Á Þjóðminjasafni Íslands er að finna marga muni sem tengjast Hóladómkirkju og sögu biskupanna. Þar má til dæmis sjá kórkápu Jóns Arasonar biskups, refilsaumað klæði úr Hóladómkirkju frá 16. öld. Ýmsa muni sem tilheyrðu Guðbrandi biskupi Þorlákssyni og *Guðbrandsbiblíu* svo eitthvað sé nefnt. Heimsókn á Þjóðminjasafnið gæti verið kveikja að skemmtilegri vinnu. Hægt er að sækja frekari upplýsingar inn á heimasíðu Þjóðminjasafnsins <http://natmus.is>

Tímaás

Til að átta sig betur á atburðum Íslandssögunnar í rétttri tímaröð er gott að setja upp tímaás í kennslustofunni. Helstu viðburðir sögunnar eru þá settir við rétt ártöl til glöggvunar. Hér á eftir má finna helstu ártöl tengd þessari bók. Við þau má t.d. bæta öðrum viðburðum sögunnar sem nemendur þekkja.

- 1000 – Kristni lögtekin á Íslandi
- 1106 – Jón Ögmundsson verður biskup
- 1203 – Guðmundur Arason verður biskup
- 1524 – Jón Arason verður biskup
- 1541 – Siðaskipti. Lútherstrú tekin upp í Skálholtsstifti
- 1551 – Lútherstrú í Hólastifti
- 1571 – Guðbrandur Þorláksson verður biskup
- 1796 – Biskupsstóll færður til Reykjavíkur

Þjóðsögur/kraftaverkasögur

Margar af þjóðsögunum okkar tengjast Hólum, t.d. sagan *Biskupsdóttirin á Hólum* sem er að finna í bókinni *Bergmál, sýnisbók íslenskra þjóðfræða*. Gott er að láta nemendur leita að þjóðsögum sem tengjast staðnum og segja bekknum frá. Hægt er að finna kraftaverkasögur af Guðmundi góða í þjóðsögum Jóns Árnasonar. Þar er t.d. að finna sögurnar af Oddi Hóla-ráðsmanni og Beinagrindinni í Hólakirkju en sú saga gerist á dögum Jóns Arasonar biskups. Hægt er að lesa þjóðsögurnar með nemendum og mynda umræðuhópa innan nemendahópsins. Möguleg umræðuefni nemenda gætu verið: Boðskapur sögunnar og helstu sögupersónur. Munur á hinu góða og hinu illa í sögunum. Kristin tákn og hlutir sem tengjast kirkjum í sögunum.

Bent er á textasafn *Orðabókar Háskóla Íslands* og á síðu *Netútgáfunnar* www.snerpa.is/net er að finna safn þjóðsagna.

Krossar

Þetta verkefni er hentugt að samþætta með list- og verkgreinum. Ef slegið er inn leitarorðið kross, á leitarvef um myndir á www.google.is koma upp margar myndir af krossum. Einnig er hægt að finna ýmsar gerðir krossa í bókinni *Táknmál trúarinnar* og útskýringar á þeim. Nemendur útbúa kross í myndmennt, textílmennt eða hönnun og smíði. Þeir ákveða sjálfir stærð, efnivið o.s.frv. Einnig væri möguleiki á eigin hönnun nemenda á krossi.

Hugarflug með leiðsögn og ritun

Nemendur setja sig í spor biskups. Þeir loka augunum á meðan kennari les staðarlýsingu. Reyna að ímynda sér hvernig umhorfs var á Íslandi á ákveðnum tíma í bókinni. Í kjölfarið skrifa nemendur smásögu sem fjallar um það hvernig var að vera skólapiltur eða vinnukona á Hólum á þessum tíma. Hver nemandi velur sér eitt tímabil og lætur sögupersónu sína hitta biskup þess tíma.

Persónusköpun

Unnið í anda söguaðferðar. Nemendum er skipt í hópa. Hver hópur vinnur með einn biskup í bókinni. Byr til mynd af honum (dúkkulísu), skoðar staðhætti, tímabilið sem hann lifði. Hvað var að gerast á Íslandi á þeim tíma? Afrakstur gæti verið í formi veggmyndar eða bókar. Hægt er að nota leitarvefi á Netinu. Á leitarvefnum www.leit.is og www.google.is má slá inn nöfn biskupanna. Þá koma upp heilmargar síður með íslensku efni um biskupana sem má nota sem ítarefni. Einnig er bent á heimasíður Skálholtskirkju www.skalholt.is og Hólakirkju www.holar.is og kafla um ítarefni hér að aftan.

Leikræn tjáning

Á svipaðan hátt og sagt er frá í persónusköpuninni hér að ofan er hægt að vinna leikgerð úr sögunni. Ákveðnir atburðir og tímabil sögunnar eru sett á svið, æfð og leikin.

Ítarefni og heimildir

- *Bergmál*, sýnisbók íslenskra þjóðfræða. 1988. Guðrún Bjartmarsdóttir sá um útgáfuna. Mál og menning. Reykjavík.
- Gunnar Kristjánsson. 1988. *Gengið í Guðshús*. Almenna bókafélagið. Reykjavík.
- Gunnar Kristjánsson. 2000. *Kristnitakan á Þingvöllum*. Mál og menning. Reykjavík.
- Jón Ragnarsson. 2003. *Litla messubókin*. Skálholtsútgáfan. Reykjavík.
- Karl Sigurbjörnsson. 1993. *Táknmál trúarinnar*. Skálholtsútgáfan. Reykjavík.
- *Kirkja og kirkjuskrúð, miðaldakirkjan í Noregi og á Íslandi*. 1997. Ritstjórar: Lilja Árnadóttir og Ketil Kiran. Norsk Institutt for Kulturminneforskning og Þjóðminjasafn Íslands. Reykjavík.
- Kristján Eldjárn og Þorsteinn Gunnarsson. 1993. *Um Hóladómkirkju*. Hólanefnd. Reykjavík.
- *Kristni á Íslandi I – Frumkristni og upphaf kirkju*. 2000. Ritstjóri: Hjalti Hugason. Hið íslenska bókmenntafélag. Reykjavík.
- *Kristni á Íslandi II – Íslenskt samfélag og Rómarkirkja*. 2000. Ritstjóri: Gunnar F. Guðmundsson. Hið íslenska bókmenntafélag. Reykjavík.
- *Kristni á Íslandi III – Frá siðaskiptum til upplýsingar*. 2000. Ritstjóri: Loftur Guttormsson. Hið íslenska bókmenntafélag. Reykjavík.
- *Kristni á Íslandi IV – Til móts við nútímann*. 2000. Ritstjórar: Þórunn Valdimarsdóttir og Pétur Pétursson. Hið íslenska bókmenntafélag. Reykjavík.
- Pétur Bjarnason. 1991. *Biskupsstóll og bændaskóli*. Bókaútgáfan á Hofi. Akureyri.
- *Skálholt, kirkjur*. 1990. Hörður Ágústsson tók bókina saman. Hið íslenska bókmenntafélag. Reykjavík.
- *Skálholt, skróði og áhöld*. 1992. Kristján Eldjárn og Hörður Ágústsson tóku saman. Hið íslenska bókmenntafélag. Reykjavík.

Heimasíða Hólakirkju <http://holar.is>

Heimasíða Skálholtskirkju <http://skalholt.is>

Heimasíða Þjóðkirkjunnar <http://kirkjan.is>

Merkir sögustaðir *Hólar*

Merkir sögustaðir eru þemahefti um staði sem þykja merkir af sögulegum ástæðum.

Þessi bók er samvinnuverkefni Námsgagnastofnunar og Biskupsstofu. Hún er gefin út af því tilefni að árið 2006 eru liðin 900 ár frá stofnun biskupsstóls á Hólum. Stiklað er á stóru í sögu Hóla og ljósi varpað á ævi nokkurra biskupa sem þar sátu. Einnig er fjallað um kristnitöku og siðaskipti.

Í bókinni má finna verkefni og kennsluhugmyndir. Hún er ætluð til kennslu á miðstigi grunnskóla.

Hrund Hlöðversdóttir er höfundur efnisins.